

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Tolken is mensenwerk [Bespreking van: S. van der Kleij (2015) Interaction in Dutch asylum interviews: a corpus study of interpreter-mediated institutional discourse]

Doornbos, N.

Publication date

2015

Document Version

Final published version

Published in

Asiel & Migrantenrecht

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Doornbos, N. (2015). Tolken is mensenwerk [Bespreking van: S. van der Kleij (2015) Interaction in Dutch asylum interviews: a corpus study of interpreter-mediated institutional discourse]. *Asiel & Migrantenrecht*, 6(2), 79-82.

<https://migratieweb.stichtingmigratierecht.nl/tijdschrift/amr/2015/2>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

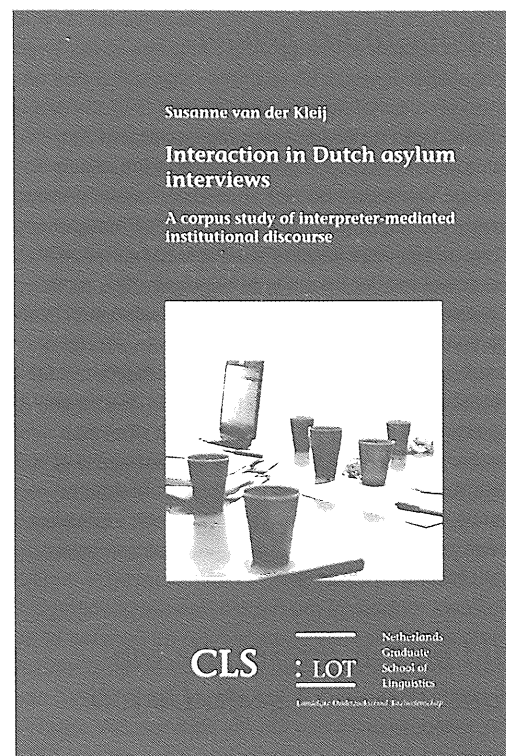
Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (<https://dare.uva.nl>)

Tolken is mensenwerk

De dissertatie van Susanne van der Kleij over tolken in de asielprocedure is voor niet-specialisten misschien niet erg toegankelijk, maar geeft een goed beeld van tolkenwerk als mensenwerk. En volgens Nienke Doornbos zijn de argumenten achterhaald die bewindslieden tegen geluidsopnames van het nader gehoor in stelling brachten.

Utrecht: LOT, dissertatie Radboud Universiteit Nijmegen, 2015, ISBN: 978-94-6093-164-2.

Het proefschrift van Susanne van der Kleij moet beoordeeld worden in het licht van de discipline en het doel waarbinnen het geschreven is: de taalwetenschap. Als rechtssociologe heb ik daar maar beperkt inzicht in en daarom zal ik mij onthouden van een oordeel over het gebruik van de taalwetenschappelijke theorieën en methodieken. Het onderzoek kan echter ook worden gezien in het licht van de betekenis die het kan hebben voor de asielprocedure en de rechtspraak. Dit zal mijn invalshoek zijn. Van der Kleij heeft minutieus vertalingen van tolken uit nader gehoren vergeleken met de oorspronkelijke uitingen van asielzoekers en IND-ambtenaren en dat levert interessante discussiestof op.

Aanpak en bevindingen

Het doel van de studie is om het dagelijks werk van tolken in de asielprocedure af te zetten tegen de rol die de tolk in werkinstructies en gedragscodes wordt toegedicht. De gedragscode benadrukt dat de rol van de tolk beperkt is tot die van neutrale intermediair en dat de tolk alles dient te vertalen wat de vreemdeling tijdens het gesprek opmerkt, ook als het geen reactie op een vraag van de IND-medewerker betreft of als de vreemdeling het woord rechtstreeks tot de tolk richt.

In 2014 is de gedragscode voor tolken herzien, maar ten tijde van het onderzoek gold de gedragscode van 2002. Van der Kleij beschouwt de tolk als een actieve participant in het gehoor en zij vraagt zich af in hoeverre algemene communicatieve principes van invloed zijn op de vertaling.

Aangezien de vertaling ('de doeltaal') vrijwel nooit geheel samenvalt met de taal van de oorspronkelijke spreker (de 'brontaal'), is een tweede onderzoeksvraag welke niveaus van gelijkheid onderscheiden kunnen worden. Een derde onderzoeksvraag betreft de kwaliteit van de vertalingen: hoe is het daarmee gesteld en hoe en door wie kan die kwaliteit beoordeeld worden? Tot slot is een onderzoeksvraag, vrij vertaald, wat een tolk allemaal nog meer doet dan louter vertalen en of die taken in balans zijn met de taak van het vertalen.

In hoofdstuk 2 bespreekt Van der Kleij haar theoretisch kader. De theorie van Chesterman over gelijkheid ('similarity') bij vertalingen speelt daarbij een grote rol. Chesterman onderscheidt vier niveaus van gelijkheid:¹

- het informatieniveau: komt de inhoud van de doeltekst overeen met de brontekst?
- het pragmatische niveau: heeft de boodschap in vertaling hetzelfde bedoelde effect op de ontvanger als de brontekst?
- het vormniveau: zijn doeltekst en brontekst taalkundig vergelijkbaar, bijvoorbeeld wat betreft de structuur van woorden en grammatica?
- het sprekerniveau: zijn in de vertaling kenmerken van de spreker, zoals emoties, te herkennen?

Deze theorie combineert Van der Kleij met algemene communicatieve en sociale principes, die op de vertaling van invloed

¹ Andrew Chesterman, *On Similarity*, Target 8:1, 1996, p. 159-164, aangehaald door Van der Kleij 2015, p. 29.

kunnen zijn. Onder meer bespreekt ze het inzicht van Goffman² dat het in een driegesprek (een triade) kan voorkomen dat een spreker op verschillende manieren niet zijn eigen gedachten uitspreekt, maar die van een ander. Een tolk kan zo drie 'productierollen' hebben: die van 'animator', van 'author' en van 'principal'. De rol van de tolk zoals omschreven in de gedragscode is die van animator of (louter) intermediair. Op het moment dat een tolk wijzigingen aanbrengt in de brontekst door selectief te tolken of aspecten toe te voegen, verschuift zijn rol in de richting van auteur. Op het moment dat hij uitsluitend zijn eigen visie of kennis weergeeft, treedt hij op als 'principal'. Een spreker anticipeert echter ook op de (potentiële) ontvangers van de boodschap. Zo kan een tolk er rekening mee houden dat een van de sprekers de doeltaal enigszins beheerst. Om te kunnen onderzoeken of, en zo ja hoe tolken dat doen, heeft Van der Kleij fragmenten uit nader gehoren met Afrikaanse asielzoekers in het Engels en Frans (talen die ambtenaren doorgaans (enigszins) kunnen verstaan) vergeleken met gehoren van Afrikaanse asielzoekers in het Swahili en Somali (talen die voor ambtenaren in de regel niet toegankelijk zijn).

Op p. 167 concludeert Van der Kleij: 'The interpreters seem to be driven by the intention to act in the interest of the primary speaker and the receiver of the turn. The sample does not show any actions by an interpreter that would suggest a doubtful integrity. The interventions can be justified from the viewpoint of communication.'

Hoofdstuk 5 gaat over de gevallen waarin een van de gespreksdeelnemers (meestal de tolk) om opheldering vroeg. Deze verhelderingssequenties (in totaal waren het er 1231) relateert Van der Kleij aan drie ontvangersstrategieën: 'herhaal/bevestig', 'specificeer' en 'voeg toe'. Al deze drie strategieën komen voor, maar niet in alle interviews in gelijke mate en de eerstgenoemde strategie komt veel vaker voor dan de andere. Met name in één van de veertien interviews kwamen erg veel verhelderingssequenties voor, hetgeen tot een gefragmenteerde weergave van het asielrelaas en een gebrek aan coherentie leidde. Oorzaak daarvan was dat het Engels van de tolk niet aansloot bij het Oost-Afrikaanse accent van de asielzoeker.

Van der Kleij beschouwt de tolk als een actieve participant in het gehoor.

In totaal heeft Van der Kleij gedurende twee periodes in 2003 en 2005/6 nader gehoren in Zwolle en Zevenaar geobserveerd, op band opgenomen en geanalyseerd. Het betrof nader gehoren in het kader van de verlengde asielprocedure (OC-procedure). De datacollectie werd bemoeilijkt door het feit dat circa de helft van de tolken voorafgaand aan het onderzoek aangaf niet mee te willen werken aan het onderzoek (ik kom daarop hieronder terug). Vervolgens maakte ook nog eens een derde van de asielzoekers bezwaar tegen de bandopname. Niettemin is de onderzoekster erin geslaagd veertien nader gehoren op band op te nemen. De onderzoekster heeft uit elk van de nader gehoren vier 'vertaalparen' geselecteerd: één uit de introductie, één uit het asielrelaas (de zogenoemde vrije reproductie) en twee (een vraag en een antwoord) uit het gedeelte van het nader gehoor waarin de ambtenaar nadere vragen naar aanleiding van het asielrelaas stelt. Dit resulteert in een databestand van 56 vertaalparen.

Hoofdstuk 6 is gewijd aan de 684 beurten die onvertaald zijn gebleven. Behalve in het hierboven genoemde problematisch verlopende nader gehoor kwam dit ook voor in een ander gehoor van een asielzoeker die erg uitgebreid van stof was. Passages die onvertaald blijven zijn vaak vormen van metacommunicatie die doorgaans ook wel zonder vertaling te begrijpen zijn, zoals 'hm, hm' in de betekenis van 'gaat u verder'. Een 'valse start' van een zin blijft ook vaak onvertaald. Ook komt het wel voor dat een ambtenaar een tolk vraagt even te wachten met vertalen, omdat hij zijn zin nog moet afmaken in het verslag. Een ander voorbeeld waarin de uiting van de asielzoeker onvertaald blijft doet zich voor als een ambtenaar interrumpeert zonder het antwoord af te wachten, bijvoorbeeld omdat hij zelf het Engels verstaat en meteen een nieuwe vraag stelt. In één geval laste een ambtenaar plompverloren een pauze in, waardoor de uiting van een asielzoeker onvertaald bleef (p. 215-216).

Soms blijven antwoorden van de asielzoeker onvertaald na een interruptie van de tolk omdat de asielzoeker in diens ogen geen relevant antwoord geeft. De tolk herhaalt dan de vraag of licht deze toe.

Hoofdstuk 4 t/m 6 bevatten de empirische bevindingen van het onderzoek. Hoofdstuk 4 concentreert zich op vergelijking van bronteksten en hun vertalingen. Daaruit komt naar voren dat er slechts in vier gevallen sprake is van een gelijkheidsrelatie op alle vier niveaus van Chesterman. In de 56 vertaalparen komen in totaal 152 verschuivingen voor die leiden tot ongelijkheid tussen bron- en doelttekst. Tolken passen namelijk verschillende productiestrategieën toe, zoals het verplaatsen van onderdelen om een grotere coherentie te bereiken of het achterwege laten van informatie die in de ogen van de tolken overbodig is. Deze verschuivingen hebben volgens de onderzoekster ten doel om tot een verbeterde versie van de beurt van de primaire spreker te komen.

Ambtenaren die het Engels beheersten waren soms in staat om foutjes uit de vertaling te halen. In het onderzoek van Van der Kleij ging het dan om kleine misverstanden: gebeurde iets nou wel of niet dagelijks, ging het om de grootste zus of de oudste zus of hoe heet dat ook al weer als ze je bloed... afdampen of zoiets? Oja, aftappen. In dit soort gevallen proberen ambtenaar en tolk elkaar te behoeden voor gezichtsverlies (p. 218-221). Soms blijven antwoorden van de asielzoeker onvertaald na een interruptie van de tolk omdat de asielzoeker in diens ogen geen relevant antwoord op de vraag geeft. De tolk herhaalt in dat geval de vraag of licht hem nog even toe.

In een voorbeeld antwoordde de asielzoeker op een vraag 'Wie woonde er toen?' (vertaald als 'Who was staying there? in the house?') met 'I'm not living there. people..'. De tolk grijpt hier in: 'No no. eh the house where eh the auntie was staying with your

2 Erving Goffman, 'Footling', *Semiotica* 25 (1/2), 1979, p. 1-29, aangehaald door Van der Kleij 2015, p. 40.

daughter. you say you went there. you didn't find them there. (asielzoeker: yeah) But who was staying there in the house?' Van der Kleij concludeert hierover dat het in het belang van de asielzoeker is dat de tolk doorvraagt in plaats van het niet-passende antwoord vertaalt. Zij acht dat gerechtvaardigd in het licht van de communicatie en het doel van het gehoor om informatie te verkrijgen over de motieven van de asielzoeker om asiel te vragen. Wel constateert ze dat de tolk hier strikt genomen zijn rol van intermediair verlaat, waardoor diens optreden niet meer goed te controleren is voor een ambtenaar. Zij heeft echter geen aanleiding om te veronderstellen dat de deelnemers dit als problematisch beschouwen (p. 222).

Hoofdstuk 7 bevat de conclusies en aanbevelingen. Hier rekent Van der Kleij definitief af met de mythe dat een tolk een vertaal-machine zou zijn. Tolken zijn actieve gespreksdeelnemers die niet alleen communicatie tussen de ambtenaar en asielzoeker mogelijk maken, maar het gesprek zodanig structureren dat een optimale communicatie kan plaatsvinden. Volgens Van der Kleij gaat het hier doorgaans om toelaatbare, kleine ingrepen van de tolk.

Wel problematisch acht zij het als tolken vanuit hun eigen kennis of ervaring aspecten toevoegen aan het asielrelaas. Zij concludeert dat er een groot grijs gebied is waarbinnen het handelen van een tolk vragen over zijn rol oproept. Bijvoorbeeld: tot op welke hoogte is het de taak van de tolk om de oorspronkelijke uiting te verbeteren of te optimaliseren? Mag de tolk de asielzoeker vragen om zijn antwoord te specificeren of is die taak exclusief aan de ambtenaar voorbehouden? Het onderzoek geeft naar haar mening geen aanleiding om te veronderstellen dat het optreden van de tolk de communicatie in de nader gehoren zodanig heeft verstoord dat de asielzoeker gehinderd werd in het naar voren brengen van zijn asielrelaas.

Van der Kleij doet geen aanbevelingen over aanpassing van de gedragscode. De veelzijdigheid van het tolkwerk leent zich in haar ogen niet voor een strikte omschrijving in een gedragscode. Een gedragscode is wel zinvol, maar alleen als onderdeel van een totaalpakket, samen met een gedegen training en institutionele ondersteuning. Wel beveelt Van der Kleij aan om geluidsopnamen te maken van nader gehoren, die als bewijs kunnen dienen in geval van een klacht en die de IND bovendien de mogelijkheid kunnen bieden om *at random* kwaliteitscontroles uit te oefenen op het handelen van tolken. Het beste controle-middel is haars inziens de beoordeling van de IND-ambtenaar van het optreden van de tolk. De minst effectieve methode is volgens Van der Kleij om het aan de asielzoeker zelf te vragen of hij de tolk goed heeft verstaan en of hij op- of aanmerkingen heeft over diens optreden. Van der Kleij betwijfelt of asielzoekers zich in hun positie vrij voelen om daar opmerkingen over te maken.

Uit zowel een rapport van de Nationale ombudsman als uit eerder onderzoek had Van der Kleij kunnen opmaken dat het optreden van sommige tolken sterk indruist tegen de gedragsregels.

De meerwaarde van het proefschrift van Van der Kleij voor de rechtspraak zit vooral in het feit dat er (eindelijk!) geluidsopnames zijn gemaakt van de nader gehoren die minutieus geanalyseerd zijn. Door de gedetailleerde weergave van passages die op zichzelf niet heel erg problematisch zijn – hooguit een

klein beetje – kan nu ook over het 'grijze gebied' een discussie worden gevoerd over welk gedrag toelaatbaar is en welk niet. Dat het materiaal van wat oudere datum is,³ doet daaraan niet af. Van der Kleij beschrijft heel algemeen voorkomende situaties die inherent zijn aan het vraag-antwoordgesprek in de asiel-procedure. Door de gedetailleerde weergave van de vraag-antwoordsequenties, die in proefschrift ook nog weer van het Nederlands naar het Engels zijn vertaald, is het boek niet heel erg toegankelijk voor niet-ingewijden in de taalwetenschap, maar er kunnen wel degelijk casus aan ontleend worden ten behoeve van opleiding en training van tolken, ambtenaren en andere beroepsbeoefenaars die veelvuldig met tolken werken, zoals vreemdelingenrechtadvocaten of -rechters.

Representatief?

Ik wil hier echter ook twee punten van kritiek naar voren brengen. Het eerste punt is algemeen methodologisch van aard en betreft de wijze waarop Van der Kleij verantwoording aflegt over de medewerking van tolken aan haar onderzoek. Dat doet ze namelijk maar zeer summier. Van der Kleij geeft onvoldoende informatie om de representativiteit voor de rechtspraak te kunnen beoordelen, terwijl er bovendien aanleiding is om te veronderstellen dat het onderzoek *niet* representatief is. In hoofdstuk 3 beschrijft Van der Kleij hoe ze te werk is gegaan. Ze heeft eerst een selectie gemaakt op basis van het land van herkomst van de asielzoeker en de taal van het interview. Gezien het feit dat tolken de hoofdrol vervullen in haar onderzoek, was het mijns inziens relevanter geweest om bij de selectie ook rekening te houden met de opleiding en aantal jaren werkervaring van de tolk, maar dat is kennelijk geen punt van overweging geweest. Problematisch is bovendien dat ze het om praktische redenen aan IND-ambtenaren heeft overgelaten om vooraf telefonisch toestemming te vragen aan tolken, die vervolgens in ongeveer de helft van de gevallen (het precieze percentage wordt niet vermeld) aangaven liever niet mee te werken om wat voor reden dan ook (de redenen worden ook niet vermeld). Uit eerder onderzoek, waarnaar Van der Kleij summier verwijst, blijkt dat tolken soms om twijfelachtige redenen niet willen meewerken aan onderzoek. Eind jaren negentig heeft in een opvangcentrum in Haarlem een experiment plaatsgevonden met geluidsopnamen van nader gehoren, waarin de werkwijze van tolken zijdelings ter sprake kwam.⁴ Volgens de destijds door de onderzoekers geïnterviewde IND-ambtenaren gaven tolken vaker een letterlijke vertaling, of beter gezegd een woordelijke vertaling, als de band meeliep. Tolken zouden bovendien niet langer de vragen herhalen als de asielzoekende ze niet begreep, of de vragen verduidelijken door ze in andere woorden

3 Van der Kleij werkte twaalf jaar aan haar proefschrift, naast een fulltime baan bij de IND en het Ministerie voor Buitenlandse Zaken.

4 Aron, U. & F. Heide (1999), *Bandopname van het nader gehoor*, Den Haag: WODC, onderzoeksnotities 1999/6.

te herhalen.⁵ Deze bevindingen wijzen erop dat tolken zich meer 'volgens het boekje' gaan gedragen, zodra de band meeloopt. Ook bij dit onderzoek was de medewerking van tolken een probleem. Vooraf gaf al 20 % van de 443 aangeschreven tolken te kennen niet aan het experiment te willen meewerken. Van de veertig tolken die tijdens het experiment werden ingeschakeld, weigerden nog eens zestien (40 %) hun medewerking.⁶ Sommige tolken vreesden kritiek van collega's, ook als deze onterecht zou zijn, omdat dit een derving van inkomsten tot gevolg zou kunnen hebben. Eventuele kritiek zou naar voren kunnen komen indien rechtsbijstandverleners met behulp van een tolk de band zouden afluisteren (in werkelijkheid heeft geen van de rechtshulpverleners een band opgevraagd, mijns inziens een gemiste kans). Ook voerden tolken tegen de bandopname aan dat die stress zou veroorzaken, waardoor zij hun werk niet goed zouden kunnen doen; dat het geen geschikt controle-middel zou zijn, omdat informatie over non-verbale verdwijnt; en dat de bandopname een negatieve invloed zou kunnen hebben op de 'ontspannen sfeer' (sic!) van het nader gehoor.⁷ Uit zowel een rapport van de Nationale ombudsman⁸ als uit eerder onderzoek⁹ had Van der Kleij kunnen opmaken dat het optreden van sommige tolken sterk indruist tegen de gedragsregels. Zo kwam uit mijn onderzoek naar voren dat tolken de IND-ambtenaar wel eens – gevraagd of ongevraagd – aanwijzingen gaven over de 'werkelijke afkomst' van de asielzoeker. Sommige tolken namen min of meer de leiding van het gesprek over en waren de ambtenaar feitelijk aan het dicteren (één tolk zei zelfs 'punt' na iedere zin).¹⁰ Dit maakt het extra relevant te weten wie de tolken zijn die meewerkten aan het onderzoek van Van der Kleij en wie medewerking hebben geweigerd. Van beide groepen ontbreekt informatie met betrekking tot opleiding en aantal jaren werkervaring.¹¹ Bij de verdediging van haar proefschrift gaf Van der Kleij aan dat het hier inderdaad om meer ervaren tolken gaat. Dat werpt een ander licht op sommige van de hierboven aangehaalde, mijns inziens nogal stellig geformuleerde conclusies.

Hoe voorkom je dat door de tussenkomst van tolken de coherentie van een asielrelaas toe- of afneemt?

Taal als instrument

Mijn tweede punt van kritiek betreft de analyse van de bevindingen. Van der Kleij plaatst deze steeds in het licht van algemene communicatieve inzichten en in het licht van het doel van de gehoren, dat zij omschrijft als het achterhalen van informatie omtrent de asielmotieven. Maar daarmee gaat zij eraan voorbij dat taal in asielzaken niet louter een communicatiemiddel is, maar ook een instrument om de betrouwbaarheid van

de asielaanvrager vast te stellen. Is de asielzoeker in staat om een consistent en coherent asielrelaas neer te zetten, zonder tegenstrijdigheden en onlogische wendingen? Komt zijn dialect overeen met het dialect dat gesproken wordt in de regio waaruit hij claimt te komen? Zo bezien zijn alle wijzigingen die een tolk aanbrengt, of die nu in positieve of in negatieve zin de communicatie beïnvloeden, problematisch.

Van der Kleij concludeert bovendien herhaaldelijk dat het de betrokkenen niet lijkt te deren dat een tolk soms zijn rol als intermediair verlaat, maar waarop is deze conclusie eigenlijk gebaseerd? Zij constateert immers ook dat het zich onttrekt aan het gezichtsveld van de ambtenaar, tenzij hij de doeltaal zelf ook beheerst. Voor de asielzoeker geldt wellicht nog meer dat hij niet weet wat hij kan en mag verwachten, laat staan dat hij onvrede laat blijken over iets waarvan hij geen weet heeft.

Een interessante vervolgvraag is: hoe voorkom je dat door de tussenkomst van tolken de coherentie van een asielrelaas toe- of afneemt? Door de tolken nog meer bewust te maken en te trainen? Dat is zeker een weg die begaan moet worden en het proefschrift van Van der Kleij levert daarvoor interessant materiaal. Een andere mogelijkheid is om de beoordeling van het asielrelaas minder afhankelijk te maken van de inzet van de ambtenaar en de tolk. Asielzoekers zouden bijvoorbeeld de gelegenheid moeten krijgen, als ze dat willen, om voorafgaand aan het nader gehoor hun asielrelaas op schrift te stellen. Natuurlijk kleven daar allerlei haken en ogen aan. Zo zijn lang niet alle asielzoekers geletterd en in staat om hun verhaal op te schrijven. Op den duur zullen verhalen gaan circuleren en door mensensmokkelaars geleverd worden, al is dat met de huidige middelen voor plagiaatcontrole eenvoudig op te sporen. Het is het proberen waard.

Een derde mogelijkheid is dat in de juridische beoordeling van asielverzoeken meer ruimte komt voor het inzicht dat het asielrelaas een constructie is van verschillende deelnemers – en dus

niet alleen van de asielzoeker, maar ook van de ambtenaar en de tolk. Dat het tolken mensenwerk is, laat het boek van Van der Kleij mooi zien.

Achterhaald

'Transparantie' is hét trendwoord van de afgelopen jaren. Alles moet transparanter: de rechtspraak, het toezicht op de advocatuur, de bankensector, waarom de asielprocedure niet? De tijd is er rijp voor. Bij telefonische contacten met dienstverleners krijg je steeds vaker de standaard mededeling: 'Dit gesprek kan worden opgenomen voor kwaliteitsdoeleinden'. Het is niet meer van deze tijd dat de beoordeling van zoiets wezenlijks als een asielaanvraag plaatsvindt op basis van informatie die geheel in beslotenheid wordt vergaard. Argumenten die in het verleden door bewindslieden tegen geluidsopnames van het nader gehoor naar voren zijn gebracht – het is te duur, het is technisch niet mogelijk – zijn ongelooftwaardig en achterhaald.¹² De staatssecretaris is aan zet.

5 Idem, p. 38.

6 Idem, p. 18-19. Spijkerboer wees erop dat de geringe respons van invloed kan zijn geweest op de onderzoeksresultaten. Zie T.P. Spijkerboer (2000), 'De asielzoeker, de contactambtenaar, de tolk en de bandrecorder', *Rechtshulp* (3), p. 28-34.

7 Aron & Heide 1999, p. 18.

8 Nationale Ombudsman 1995, nr. 1995/54.

9 N. Doornbos (2006), *Op verhaal komen, institutionele communicatie in de asielprocedure*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers. Hoofdstuk 10 gaat specifiek over de rollen die tolken in de praktijk vervullen.

10 Idem, zie p. 133 en hoofdstuk 10 dat geheel is gewijd aan de rollen die tolken in de praktijk vervullen.

11 Ook interessant zou zijn te weten of het een tolk betrof die voldeed aan de voorwaarden van het Kwaliteitsregister voor tolken, maar dat stond ten tijde van het onderzoek nog in de kinderschoenen.

12 Zie onder meer Tweede Kamer 2000/01, 26 732, nr. 95.